

HÓPUR 3:

Styrkur smáþjóðar: Menningar-, samfélags- og efnahagslegir innviðir

Ágrip

Í samantekt á skýrslu starfshópsins er lögð áhersla á að styrkja beri innviði rannsóknar- og háskólasamfélagsins, og nýta betur þær auðlindir sem liggja í mannafla og menningar- og samfélagslegum gögnum. Hópurinn leggur í skýrslunni til fjögur þekkingarsvið, en í samantektinni sérstaka áherslu á tvö þeirra (sjá nánari lýsingu í skýrslunni).

Áskoranir og tækifæri

- Ísland er á krossgötum miðað við nýja heimssýn. Breytingar á norðrinu blasa við. Umhverfis- og loftslagsbreytingar munu hafa áhrif á menningu og samfélög norðursins og verður Ísland í þjóðbraut ef siglingaleiðin opnast yfir norðurheimsskautið. **Hnattvæðingin** hefur gjörbreytt stöðu smáþjóðarinnar. **Sjálfsþekking** er lífsnauðsyn í samræðu við hnattvæðinguna, það þarf að skilja hið staðbundna til að geta tengt sig við hið hnattræna.
- Alþjóðlegar kannanir hafa sýnt að **ímynd** Íslands utan landsteinanna er ekki eins sterk og margir Íslendingar telja, og að landið er mun minna þekkt en Íslendingar reikna með. Það er nauðsynlegt fyrir ímynd landsins að til séu og aðgengilegar umheiminum **trúverðugar upplýsingar** um land og þjóð, menningu, samfélagsgerð og fjármálakerfi, og á tungumáli sem aðrir skilja. Skortur á upplýsingum í heimi getur verið ógn við íslenska hagkerfið og þar með meginstöðir samfélagsins og stöðu Íslands í umheiminum.
- Hnattvæðingin krefst meiri áherslu á rannsóknir og hvaða hlutverki **tungumálið** gegnir í samfélaginu og sem undirstaða sjálfsmyndar. Nauðsynlegt er að efla rannsóknir á íslensku sem erlendu máli, um leið og við bætum íslenskukennslu fyrir útlendinga. Mikilvægt er að íslensk tunga verði gerð sýnilegri í allri sinni fjölbreytni og notuð með virkum og skapandi hætti. Íslenskukennsla í skólum á að vera sífellt nýsköpun. Efla þarf íslenska tungu og rannsóknir á tungutækni. Mikilvægt er að þróa fjölpætta **netorðabók** (helst með ókeypis aðgang) sem myndi styrkja málnotkun, og verða ómetanlegt verkfæri fyrir þýðendur, nemendur og fræðimenn sem vinna mikilvægt starf við að koma Íslandi á framfæri erlendis
- Smæð hins íslenska samfélags gefur vísindamönnum kost á að nota það sem **vettvang** til að skoða hvernig tókst að breyta fátækasta landi Evrópu í eitt það auðugasta á 20. öld, í víðtækri merkingu. Það eru einstök tækifæri í litlu samfélagi að tengja mun betur saman og nánar en annars staðar, **ákvarðanir stjórnvalda**, mælingar og mat á afleiðingum þeirra fyrir þjóðfélagið.

Mannauður, menntun og vannýttar auðlindir

- Mesti mannauðurinn í íslenskum háskólum er á sviði hug- og félagsvísinda. Meira en **tveir þriðju** allra nemenda í háskólum á Íslandi eru á því sviði. Árið 2006 voru 11.028¹ nemendur skráðir í háskólanám í hug- og félagsvísindum, af alls 16.738 skráðum, sem er um 70% nemenda. Það er eitt brýnasta framtíðarverkefni íslensks rannsóknasamfélags að nýta betur þennan mannauð til nýsköpunar.

¹ Heimild: Hagstofa Íslands. Listir eru ekki með í þessum tölum.

- **Menningarlegar og félagslegar auðlindir** þjóðarinnar eru ekki aðeins verðmætar sem efniviður fyrir rannsóknir á íslensku samfélagi, í menningarmiðlun og menningariðnaði, heldur ekki síður fyrir þverfagleg rannsóknarverkefni, eins og í heilbrigðisvísindum og umhverfisvísindum. Rannsóknarstofnanir eru fáar á sviði hug- og félagsvísinda utan háskóla þar sem sviðin hafa ekki verið talin sinna atvinnulífi. Slík sjónarmið eru löngu úrelt og hamla nýsköpun.
- **Menntarannsóknir** styrkja menntakerfið. Þekking sem einstaklingar afla sér með námi í skólakerfinu úreldist og stöðugt er gerð krafa um að fólk bæti við sig nýrri þekkingu til að geta tekist á við breytingar í atvinnulífinu og þeirri kröfu verður menntakerfið að svara.
- Í **færnisamfélagi** framtíðar verður ekki nóg að *búa yfir þekkingu* heldur þarf hver og einn að vera *fær um að framkvæma* til að ná árangri. Mikil vannýtt auðlind býr í þeim tugum þúsunda einstaklinga sem ekki hafa formlega viðurkenningu á þekkingu sinni og færni. Aðgerðir á þessu sviði í menntakerfinu eiga einnig að ná til fólks af erlendum uppruna sem búsett er á Íslandi.
- Mikilvægt er að Ísland verði áfram **eftirsóknarverður staður** til að vinna og búa á þannig að fólk með nýjar hugmyndir, sambönd og reynslu flytjist heim. Mikilvægt að laða að erlenda vísindamenn með eftirsóknarverða menntun og þekkingu. Margir af **nýbúum** okkar koma frá svæðum í Austur-Evrópu og Asíu þar sem eru mörg sóknarfæri fyrir íslensk fyrirtæki.

Pekkingarsviðin

A. Nútímalegar menningarrannsóknir

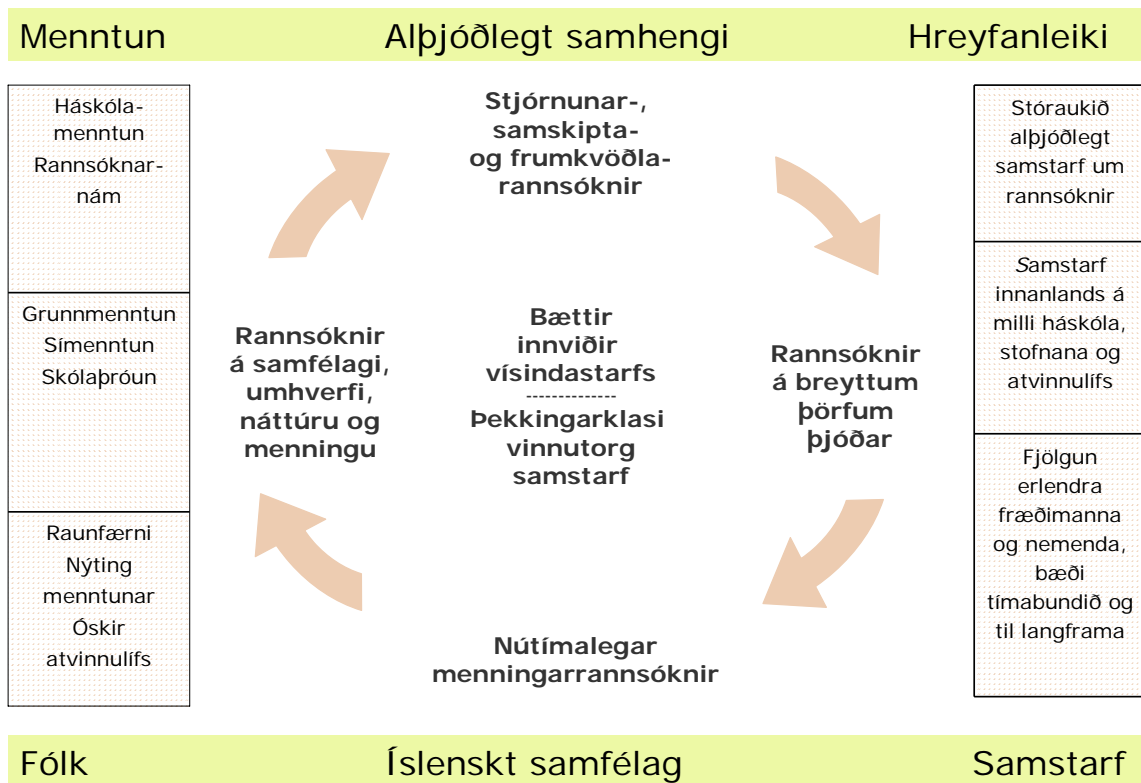
Nauðsynlegt er að efla nútímarannsóknir á íslenskri sögu, tungumáli og menningu, með nýjum áherslum á líf fólks í landinu. Miklir möguleikar á brúarsmíði og alþjóðleg tækifæri eru ærin. Menningarrannsóknir eru stundaðar í öllum háskólum landsins og menningarstofnunum en einnig í atvinnulífinu, á sviði útgáfu, fjölmiðlunar og menningarmiðlunar. Miklu fjármagni er varið til þessa sviðs og með skipulegu átaki eru möguleikar á að efla samvinnu milli ólíkra aðila. Í hnattvæðingu og útrás er lögð æ meiri áhersla á hið „alþjóðlega“ fremur en hið íslenska. Mörg fyrirtæki hafa nú þegar formlega eða óformlega tekið upp ensku sem vinnumál og samanlagt starfa næstum jafn margir útlendingar og Íslendingar fyrir íslensk fyrirtæki. Brýnt er að stunda rannsóknir á íslenskum menningararfi og samtímameningu til mótvægis við þá miklu áherslu sem nú er lögð á útlönd og alþjóðlega ímynd.

B. Rannsóknir á breyttum þörfum þjóðar

Hagsæld hefur vaxið ákaflega hratt á Íslandi á sl. tveimur áratugum og reikna má með áframhaldi á þeirri hagsæld. Á sama tíma höfum við ekki sinnt *hugsæld* jafn vel. Framfarir í tækni og sjálfvirkni skipta engu máli ef okkur líður illa – þegar hugsældin er lítil. Ljóst er að **þarfir fólks**, t.d. íslensku þjóðarinnar, munu **breytast ört** og mikilvægt er að bregðast við með sérstöku átaki í rannsóknum, menntun og samvinnu – til aukinnar hugsældar og þar með lífsgæða þjóðarinnar.

Skýrsla:
Hópur 3: Styrkur smáþjóðar:
Menningar-, samfélags- og efnahagslegir innviðir

Styrkur í smæðinni

Myndin að ofan sýnir í hnotskurn þær áskoranir, skilyrði, rannsóknir og átaksverkefni sem vinnuhópurinn *Styrkur smáþjóðar* telur forsendur fyrir þjartri framtíðarsýn 2020. Einstökum þáttum er lýst nánar að neðan. Þeim þarf nauðsynlega að hrinda í framkvæmd á allra næstu árum eigi markmið með framtíðarsýn 2020 að nást.

Fyrst eru talin upp tíu lykilatriði skýrslunnar – atriði sem skipta Íslendinga máli þegar kemur að því að nýta styrk okkar sem smáþjóð – og síðan fylgir inngangur að umfjöllun á þáttum myndarinnar fyrir ofan.

TÍU LYKILATRÍÐI

- **Hnattvæðingin** hefur gjörbreytt stöðu smáþjóðarinnar. **Sjálfsþekking** er lífssnauðsyn í samræðu við hnattvæðinguna. Það þarf að skilja hið staðbundna til að geta tengt sig við hið hnattræna.
- Smæð hins íslenska samfélags gefur vísindamönnum kost á að nota það sem **vettvang** til að skoða hvernig tókst að breyta fátækasta landi Evrópu í eitt hið auðgasta á 20. öld, í víðtækri merkingu.

- **Trúverðugar upplýsingar** um land og þjóð, aðgengilegar og á tungumáli sem aðrir skilja, eru nauðsynlegar fyrir ímynd landsins. Skortur á upplýsingum getur ógnað íslenska hagkerfinu og þar með meginstoðum samfélagsins.
- Lítið samfélag býður upp á tækifæri til að tengja mun betur saman, og nánar en annars staðar, **ákvarðanir stjórnvalda**, mælingar og mat á afleiðingum þeirra fyrir þjóðfélagið.
- Nauðsynlegt er að stuðla að því að Ísland verði áfram **eftirsóknarverður staður** til að vinna og búa á þannig að fólk með nýjar hugmyndir, sambönd og reynslu flytjist heim. Mikilvægt að laða að erlenda vísindamenn með eftirsóknarverða menntun og þekkingu.
- Margir af **nýbúum** okkar koma frá svæðum í Austur-Evrópu og Asíu þar sem eru mörg sóknarfæri fyrir íslensk fyrirtæki. Það gagnast öllum ef Íslendingar af erlendum uppruna fá góða menntun og tækifæri til að nýta bakgrunn sinn og þekkingu í starfi.
- Efla þarf íslenska tungu og rannsóknir á tungutækni. Mikilvægt er að þróa fjölþætta **netorðabók** (helst með ókeypis aðgang) sem myndi styrkja málnotkun og verða ómetanlegt verkfæri fyrir þýðendur, nemendur og fræðimenn sem vinna mikilvægt starf við að koma Íslandi á framfæri erlendis.
- Verðmæti **menningarlegra og félagslegra auðlinda** þjóðarinnar felast ekki síst í því hve vandað hefur verið til upplýsingaöflunar og hve langan tíma söfnun upplýsinga nær yfir. Upplýsingarnar eru ekki aðeins verðmætar sem efniviður fyrir rannsóknir á sérstöðu íslensks samfélags, menningarmiðlun og menningariðnað, heldur ekki hvað síst fyrir þverfagleg rannsóknarverkefni þar sem tenging við félagsleg gögn er lykilatriði, eins og í heilbrigðisvísindum.
- Í **færnisamfélagi** framtíðar verður ekki nóg að *búa yfir þekkingu* heldur þarf hver og einn að vera *fær um að framkvæma* til að ná árangri. Vannýtt auðlind býr í þeim tugum þúsunda einstaklinga sem ekki hafa fengið formlega viðurkenningu á þekkingu sinni og færni. Aðgerðir á þessu sviði eiga einnig að ná til fólks af erlendum uppruna sem búsett er á Íslandi.
- *Hugsæld* hefur vaxið ákaflega hratt á Íslandi á sl. tveimur áratugum og gera má ráð fyrir að sú þróun haldi áfram. Á sama tíma höfum við ekki sinnt *hugsæld* jafn vel. Framfarir í tækni og sjálfvirkni skipta engu máli ef okkur líður illa – þegar hugsældin er lítil. Ljóst er að **þarfir fólks**, t.d. íslensku þjóðarinnar, munu **breytast ört** og mikilvægt er að bregðast við með sérstöku átaki í rannsóknum, menntun og samvinnu – til aukinnar hugsældar og þar með lífsgæða þjóðarinnar.

ÁSKORANIR MENNINGAR- OG SAMFÉLAGSRANNSÓKNA Í UPPHAFI 21. ALDARINNAR

1. Ný heimsmynd – nýjar áskoranir

Miðað við nýja heimssýn stendur Ísland á krossgötum; lítið land á útjaðri, menntuð þjóð og tæknivædd. Breytingar á norðrinu blasa við. Umhverfis- og loftslagsbreytingar munu hafa áhrif á menningu og samfélög norðursins. Ísland verður í þjóðbraut ef siglingaleiðin opnast yfir norðurheimsskautið (norðvesturleiðin). Einstök tækifæri blasa við á Íslandi til að skoða samhengi umhverfis, samfélags, menningar og sögu. Vegna þess hve boðleiðir eru stuttar er raunverulegur möguleiki á samstarfi ólíkra aðila: háskóla,

rannsóknastofnana, fræðimanna, listamanna, markaðsfólks, hagsmunaaðila og fyrirtækja. Smáþjóðir geta horft yfir vítt svið og samstarf er auðvelt.

Vegna smæðarinnar standa Íslendingar frammi fyrir valkostum sem eru ekki í boði í öðrum þjóðfélögum. Hér kemur ekki aðeins til álita samtenging rannsókna og atvinnulífs, heldur má einnig tengja saman, og mun nánar en annars staðar, ákvarðanir stjórnvalda og mælingar og mat á áhrifum þeirra á þjóðfélagið. Fyrir utan ákveðin íslensk kjarnasvið er þekking oft meiri innan fyrirtækja en annars staðar í þjóðfélaginu. Í öðrum tilfellum er þekkingin mjög dreifð milli fyrirtækja, ráðuneyta, stofnana og háskóla. Smæð hins íslenska samfélags gefur vísindamönnum kost á að rýna gaumgæfilega í innviði samfélagsins og skoða hvernig tókst að breyta fátækasta landi Evrópu í eitt það auðugasta á 20. öld.

Við getum tekið alþjóðlega forystu í að fylgja eftir áhrifum lagasetninga, framkvæmdaaðferða og stjórnvaldsákvarðana á öllum sviðum: menningar og mennta, velferðar- og félagsmála, viðskipta, umhverfis og atvinnuvega. Þetta myndi leiða til verulegrar þekkingarsköpunar á viðbrögðum umhverfisins við margskonar löggjöf og stjórnvaldsákvörðunum og ekki hvað síst veita aðhaldi og upplýsingaflæði til baka til stjórnmálamanna og leggja þannig grunninn að upplýstari ákvarðanatöku en tíðkast hefur.

Við þurfum að endurmeta stöðu íslenskrar tungu. Vaxandi alþjóðavæðing hefur í för með sér meiri áherslu á rannsóknir. Um leið veur hún upp spurningar um hvaða hlutverki tungumálið gegnir í samfélaginu, t.d. sem undirstaða sjálfsmyndar. Nauðsynlegt er að efla rannsóknir á íslensku sem erlendu máli, um leið og við bætum íslenskukennslu fyrir útlendinga. Það er lykilatriðið til að halda samfélaginu saman, svo ekki myndist minnihlutahópar sem tala önnur tungumál og verða um leið ekki fullgildir þátttakendur í íslensku samfélagi.

Ekki verður hjá því komist að fyrirtæki sem starfa á alþjóðavettvangi noti ensku sem samskiptamál. Hins vegar er mikilvægt að íslensk tunga verði gerð sýnilegri í allri sinni fjölbreytni og notuð með virkum og skapandi hætti. Íslenskukennsla í skólum á að vera sífelld nýsköpun.

Gífurleg uppbygging hefur orðið í íslenskum háskólum undanfarin ár. Hún má þó ekki hindra menntun Íslendinga erlendis. Mikilvægt að þjóðin haldi áfram að sækja menntun sína til útlanda og styrki sig í alþjóðlegu samstarfi.

1. Veik ímynd smáþjóðar á alþjóðavettvangi

Það er nauðsynlegt fyrir ímynd sérhverrar þjóðar að til séu traustar og aðgengilegar upplýsingar um hana á tungumáli sem aðrir skilja. Alþjóðlegar kannanir sýna að ímynd Íslands utan landsteinanna er ekki eins sterk og margir Íslendingar telja. Jafnframt er landið mun minna þekkt en Íslendingar gera ráð fyrir. Jafnvel stærstu þjóðir heims hafa komið á fót sérstökum stofnunum til að kynna menningu sína, tungumál og sögu. Fulbright (Bandaríkin), Goethe Institut (Þýskaland), Alliance Francaise (Frakkland) og Japan Foundation (Japan) eru dæmi um slíkar stofnanir. Markmiðið með starfsemi þeirra er að stuðla að auknum samskiptum og skilningi. Jafnframt líta margar þessara þjóða á

þessa starfsemi sem hluta af þjóðaröryggi, þar sem fræðsla og upplýsingaöflun eiga þátt í að skapa jákvæða ímynd landsins.

Ísland hefur ekki bolmagn til að koma á laggirnar viðlíka stofnunum. Við gætum hins vegar lært af þessum þjóðum mikilvægi þess að framleiða og koma á framfæri upplýsingum um land og þjóð. Skemmst er að minnast vandans sem kom upp á Íslandi í mars 2006 þegar blaðaskrif erlendis, sem jafnvel byggðust á ranghugmyndum og upplýsingaskorti um landið, hefðu getað eyðilagt orðspor íslenskra fjármálastofnana og landsins almennt. Fráleitir sögusagnir rötuðu í fjölmiðla og fáir erlendir álitsgjafar höfðu þekkingu eða upplýsingar til að staðfesta þær eða hrekja. Í þessu tilviki stafaði íslenska hagkerfinu ógn af upplýsingaskorti – og að einhverju leyti beindust þessar ranghugmyndir að þjóðaröryggi. Erlendir sérfræðingar hafa bent á að upplýsingaskortur hafi í besta falli ýtt undir neikvæða umfjöllun en í versta falli valdið vandanum.

Ekki eru til nógu margar vandaðar bækur, rannsóknir og greinar um Ísland á erlendum málum. Helst hafa rannsóknir á Íslendingasögunum og öðrum bókmenntum ratað í erlend fræðirit. Það eru því miður mörg dæmi um það að útlendir fræðimenn, blaðamenn og ferðamenn hafi haft áhuga á að kynna sér t.d. sögu, samfélagsgerð og einstaka þætti hennar, stjórnámál, efnahag, bókmenntir eða jarðfræði landsins en orðið að hætta við vegna þess að jafnvel einföld yfirlitsrit skortir, hvað þá ýtarlegri verk á ensku eða öðrum tungumálum. Jafnframt kvarta þýðendur sáran undan skorti á góðum orðabókum af og á íslensku. Íslenskt atvinnulíf á við sömu vandamál að stríða þegar íslenska á texta. Orðabókaútgáfa hefur ekki undan að uppfæra nýjan orðaforða. Það væri tilvalið átaksverkefni fyrir íslensk stjórnvöld að stuðla að þróun netorðabókar (helst með ókeypis aðgang) sem í senn myndi efla íslensku og rannsóknir á tungutækni og verða ómetanlegt verkfæri fyrir þýðendur, nemendur og fræðimenn sem vinna mikilvægt starf við að koma Íslandi á framfæri erlendis.

Það er mikilvægt fyrir bæði sjálfsmynd og hugmyndir útlendinga um Ísland að hér fari fram öflugar rannsóknir á fjölbreytni menningararfsins, nútímasamfélagi og samtímasögu. Það er hlálegt ef erlendir hagfræðingar, félagsvísindamenn eða stjórn málafræðingar hafa áhuga á að fjalla um jafnréttismál, fæðingarorlofskerfið eða fyrirmyndar-lífeyrissjóðskerfið á Íslandi en hætta við vegna ónógra upplýsinga. Íslendingar eiga að sjálfsögðu að gegna lykilhlutverki við slíkar rannsóknir en það er einnig mikilvægt að erlendir sérfræðingar taki þátt í slíkum rannsóknum til að tryggja birtingu og umfjöllun erlendis. Það ýtir undir samanburðarrannsóknir og spennandi ný alþjóðleg verkefni sem Ísland yrði sjálfkrafa hluti af.

3. Mikill mannaúður

Helstu tækifærin á hverju vísindasviði búa í mannaúðnum. Til að árangur náist verður að vera nóg af vel menntuðu, hæfu og nýskapandi fólki. Mesti mannaúðurinn í íslenskum háskólum er á sviði hug- og félagsvísinda. Meira en tveir þriðju allra nemenda í háskólum á Íslandi eru á því sviði. Árið 2006 voru 11.028² nemendur skráðir í háskólanám í hug- og félagsvísindum, af alls 16.738 skráðum, sem er um 70% nemenda. Erfiðara er að finna heildartölur fyrir háskólakennara á þessum sviðum en hægt er að nota

² Heimild: Hagstofa Íslands. Listir eru ekki með í þessum tölum.

Háskóla Íslands sem dæmi. Árið 2004 voru 5.292 nemendur skráðir í fullt nám við skólann. Þar af voru 3.247 á sviðum hug- og félagsvísinda eða um 60%. Sama ár voru 422 fastir kennarar við skólann en af þeim voru 177 á hug- og félagsvísindasviði eða um 40%.³ Útskrifaðir nemendur fara víða um samfélagið, eins og á svið mennta, félagsmála, viðskipta, heilbrigðis, menningar og fjármála.

Fjármagn til rannsókna í þessum geira er þó innan við fjórðungur úthlutana úr Rannsóknasjóði Vísinda- og tækniráðs, og sviðin eru enn fyrirferðarminni í tækniþróun og nýsköpun. Mikil tækifæri felast í áherslu á þessi svið þó að ekki hafi enn verið reynt að mæla og rannsaka óáþreifanleg áhrif þeirra á mennta- og fjármálakerfi, samfélag og menningarlíf. Það er eitt brýnasta framtíðarverkefni íslensks rannsóknasamfélags að nýta betur mannauðinn í vel menntuðu fólki og veita þeim meiri tækifæri til nýsköpunar á grunni þekkingar sinnar.

4. Verðmætar menningar- og félagslegar auðlindir

Íslenskt samfélag býr yfir auðlegð gagna á vettvangi menningar og samfélags. Fyrst má nefna samfélagsleg gögn hjá Hagstofunni, stjórnsýslunni og sveitarfélögum. Verðmæti þeirra felst ekki hvað síst í vandaðri upplýsingaöflun og því hve langan tíma söfnun upplýsinga nær yfir. Slík gögn eru ekki aðeins verðmæt sem efniviður í rannsóknir á sérstöðu íslensks samfélags, heldur nýtast þau einnig í þverfaglegum og alþjóðlegum rannsóknarverkefnum þar sem tenging við félagsleg gögn gegna lykilhlutverki, eins og í heilbrigðisvísindum.

Íslenskar menningarstofnanir búa einnig yfir gríðarlega verðmætum menningargögnum sem koma þarf á framfæri við samfélagið og gera um leið verðmætari í höndum vísindamanna, listamanna og markaðsfólks. Má þar nefna Stofnun Árna Magnússonar og handritasöfn í Landsbókasafni og víða um land, Þjóðminjasafnið og minjasöfn um allt land, Þjóðskjalasafnið og héraðsskjalasöfn, Landsbókasafn/Háskólabókasafn og bókasöfn landsins.

Utan háskólanna eru rannsóknarstofnanir á sviði hug- og félagsvísinda fáar og kemur þar til að þessi svið hafa ekki verið talin sinna atvinnulífi og nýskapandi rannsóknum. Slík sjónarmið eru löngu úrelt og hamla nýsköpun. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum er eina fullgilda rannsóknarstofnunin í þessum fræðum, en Stofnun Vilhjálms Stefánssonar sinnir norðurslóðarannsóknum á sviði félagsvísinda. Eitt mikilvægasta verkefnið í stefnumótun er að horfa með nýjum hætti á rannsóknarstofnanir. Á síðustu árum hafa orðið til vísar að rannsóknastofnunum á fleiri sviðum félags- og hugvísinda sem mikilvægt er að efla til að endurmeta sögu og samfélag með nútímalegum aðferðum og hefja nýsköpun á þeim grunni.

5. Þróun menntakerfisins

Styrkur Íslendinga í alþjóðlegum samanburði hefur falist í tiltölulega góðri almennri grunnenntun, félagslegum hreyfanleika og opnu, gagnsæju samfélagi. Þessi einkenni hafa með öðru skapað skilyrði og vilja til að takast á við og nýta breyttar aðstæður, leita nýrra lausna og sæta færiss þegar tækifæri gefast. Brynt er að varðveita þessi skilyrði og

³ Heimild: Háskóli Íslands.

styrkja enn frekar. Þar gegnir öflug og markviss uppbygging menntunar á öllum stigum lykilhlutverki.

Við þróun menntakerfisins og eflingu rannsóknarstarfsemi er mikilvægt að Íslendingar nýti sér þá möguleika og tækifæri sem felast í fjölþjóðlegu samstarfi á þessum sviðum.

a. Háskólamenntun – rannsóknarnám

Ein af stöðum trausts menntakerfis eru öflugir háskólar og rannsóknarstofnanir, þar sem stundaðar eru fjölbreyttar vísindarannsóknir samhliða þekkingarmiðlun. Öflugt rannsóknar- og vísindastarf er forsenda framþróunar í íslensku efnahags- og atvinnulífi. Um leið er sú starfsemi mikilvægur liður í að efla og styrkja sjálft menntakerfið. Þá ber að hafa í huga að vísindastarf og þróun menntakerfisins er og getur verið verðmæt atvinnu- og útflutningsgrein.

Mikill uppbygging hefur verið á háskólastiginu og í vísindarannsóknnum á síðustu árum. Þessi þróun ætti að nýtast vel á næstu árum. Það ræðst þó m.a. af því hvernig tekst að hagnýta þessa uppbyggingu og tengja saman háskóla, rannsóknar- og vísindasamfélagið og atvinnulífið. Það er ekki síst lykilatriði á sviðum hug- og félagsvísinda. Markmið sem sett hafa verið fram um aukin gæði í skólastarfi, fjölþjóðlega menntun og fjölgun nemenda í rannsóknartengdu námi eru mikilvægur þáttur í þeirri viðleitni. Ekki má gleyma rannsóknnum á menntamálum sjálfum í viðleitni til að styrkja menntakerfið.

Það hefur ótvírætt verið mikilvægt fyrir íslenskt háskólasamfélag og vísindarannsóknir hérlendis að Íslendingar hafa sótt sér menntun út fyrir landsteinana og átt farsælt samstarf við vísindamenn og stofnanir víða um lönd, austan hafs og vestan. Mikilvægt er að varðveita og styrkja þessi sérkenni og nýta til þess þær mennta- og rannsóknaráætlanir og samstarfssamninga sem við eigum aðild að.

b. Grunnmenntun – símenntun – skólaþróun

Góð grunnmenntun og símenntun fyrir alla er lykillinn að raunverulegu þekkingarsamfélagi. Traust grunnmenntun er sameiginlegt viðfangsefni samfélagsins og allra skólastiga í hinu formlega menntakerfi. Það er skylda samfélagsins og réttur einstaklinga að allir fái góða menntun. Markmið er að öll ungmenni hafi möguleika á námi við hæfi og ljúki skilgreindu námi úr framhaldsskóla sem er viðurkennt á vinnnumarkaði og til frekara náms.

Ljóst er að sú þekking sem einstaklingar afla sér með námi í skólakerfinu úreldist og stöðugt er gerð krafa um að fólk bæti við sig nýrri þekkingu til að geta tekist á við breytingar í atvinnulífinu og verið virkir þátttakendur í samfélaginu. Því er mikilvægt að þróa framboð á símenntun og gera öllum mögulegt að nýta það sem í boði er í samræmi við þarfir hvers og eins.

c. Raunfærni – nýting menntunar – óskir atvinnulífsins

Í færnisamfélagi framtíðarinnar verður ekki nóg að *búa yfir þekkingu* heldur þarf hver og einn að vera *fær um að framkvæma* til að ná árangri. Sú niðurstaða varpar, enn og aftur, ljósi á mikilvægi símenntunar í því augnamiði að viðhalda, þróa og endurnýja stöðugt

færni einstaklinga. Sérhver einstaklingur ber ábyrgð á að efla og viðhalda eigin færni, en stjórnvöld og atvinnulíf verða að tryggja að skipulag og kringumstæður geri þeim það kleift.

Mikilvægt er fyrir einstaklinga, atvinnulíf og samfélag að raunfærni þeirra sé metin með kerfisbundnum hætti, óháð því hvort hún hefur fengist með formlegri eða óformlegri menntun eða þá með öðrum hætti. Þannig fá einstaklingarnir best nýtt hæfni sína og þekkingu og atvinnulíf og samfélag krafta þeirra. Mat á hæfni einstaklinga getur stuðlað að hreyfanleika í menntakerfi og á vinnumarkaði. Hér er ónýtt auðlind fyrir samfélagið í þeim tugum þúsunda einstaklinga sem ekki hafa formlega viðurkenningu á þekkingu sinni og færni. Aðgerðir á þessu sviði eiga jafnframt að ná til fólks af erlendum uppruna sem búsett er á Íslandi.

6. Hreyfanleiki fólks – útlendir fræðimenn og nemendur

Vilji Íslendinga til að flytja heim eftir nám og störf erlendis er lykilatriði fyrir atvinnuþróun hérlendis. Ólíkt Íslandi, búa margar þjóðir við atgevisflotta sem felst í því að fólk með eftirsóttu menntun og reynslu leitar út fyrir landssteinana og kemur ekki til baka.

Fyrst og fremst þarf að stuðla að því að Ísland verði áfram eftirsóknarverður íverustaður svo fólk með nýjar hugmyndir, sambönd og reynslu flytjist heim.

Í öðru lagi þarf að auðvelda erlendum sérfræðingum, fræðimönnum og rannsóknarnemum að koma til landsins, hvort sem er til lengri eða skemmri tíma. Það er ánægjulegt að á Íslandi má sjá mörg dæmi um atgervishagnað, þar sem Íslendingar við nám og störf erlendis laða erlenda sérfræðinga til landsins. Þessar heimsóknir eru mikilvæg vítamínsprautu fyrir bæði fyrirtæki og háskólaumhverfið. Mikilvægt er að þróa kerfi sem gerir erlendum háskólamönnum og sérfræðingum kleift að dvelja og/eða vinna á Íslandi í skemmri eða lengri tíma.

Jafnframt er mikilvægt að stuðla að því að ófaglærðir verkamenn og iðnaðarmenn án viðurkenndra starfsréttinda sem flytja til Íslands myndi ekki undirstétt, heldur eigi möguleika á sama félagslega hreyfanleika og Íslendingar. Margir af nýbúunum koma frá svæðum í Austur-Evrópu og Asíu þar sem finna má mörg sóknarfæri fyrir íslensk fyrirtæki og það gagnast öllum ef Íslendingar af erlendum uppruna fá góða menntun og tækifæri til að nýta bakgrunn sinn og þekkingu í atvinnulífinu.

- 0 -

ÞEKKINGARSVIÐ: Í HVERJU FELST STYRKURINN ÁRIÐ 2020?

A. Nútímalegar menningarrannsóknir

1. Sterkur rannsóknargrunnur – nýir möguleikar og ný þekking

Nauðsynlegt er að efla nútímalegar rannsóknir á fortíð og nútíð íslenskrar sögu og menningar, með nýjum áherslum á líf fólks í landinu. Virkja þarf með auknum þverfaglegum rannsóknum lítt kannaðan bókmennta- og handritaarf, og um leið rannsaka

menningu nútímans, ekki síst í tengslum við innflytjendamál og búsetu. Rannsaka þarf sköpunarkraft íslenskrar menningar í gegnum tíðina, meðal annars sjálfsprottna virkni á borð við fróðleiksporsta og læsi. Tæknilega eru miklir möguleikar á fjölbreyttri gagnaskráningu og þar með á að skapa fágæta yfirsýn.

Gildi hugvísindapekkingar hefur lengi verið vanmetið og sett á rangar vogarskálar. Því þarf verulegt átak til að gera hana sýnilegri en áður, sýna fram á fjölþætta gagnsemi og arð. Vinna þarf markvisst að því að hún nýtist beinlínis til arðbærra verkefna. Menningarsöguleg þekking er æ brynna gagnvart ríkjandi markaðshyggju – hugsæld ekki síður en hagsæld.

Efla þarf sjálfsþekkingu þjóðarinnar. Skilningur á fortíð er forsenda sjálfskílnings í samtíð. Verðmætin í eigin ranni eru fleiri og fjölþættari en sjá má í opinberri umræðu og hugmyndafræði. Þessi sjálfsþekking er lífsnauðsyn í samræðu við hnattvæðinguna, það þarf að skilja hið staðbundna til að tengja við hið hnattræna. Þetta er spurning um að staðsetja sig í hnattvæðingunni, sé þessi sjálfsþekking ekki til staðar gufar upp öll réttlætning þess að búa í harðbýlu landi. Sama á við um tungumálið, virkja þarf fortíðina til að sýna auðlegð þess, vilji menn á annað borð halda því við. Það þarf meðvitaða ákvörðun um framtíð íslenskrar tungu.

Íslensk menning og menningarsaga þurfa að verða framlag til alþjóðlegrar fræðilegrar umræðu – gildandi í alþjóðlegu fræðasamfélagi. Fornbókmenntirnar hafa verið það lengi, í frekar lokuðu samhengi – en margt annað úr fortíð og samtíð á þangað erindi.

2. Nýsköpun og hagnýting

Þekking á menningu er mikilvægur hlekkur í skapandi þekkingarsamfélagi. Hún styrkir jarðveg skapandi svæða þar sem talið er að mestur hagvöxtur verði í framtíðinni. Einnig má nýta hana betur til afþreyingar og þar með atvinnusköpunar.

Menningarsöguleg þekking getur orðið grundvöllur að arðbærri starfsemi. Hana má nota til að kortleggja staðbundinn menningararf sem styrkir sjálfsmynd byggðarlaga (óbeinn virðisauki) og sem undirstöðu fyrir menningar- og ekki síður þekkingartengda ferðaþjónustu sem á eftir að stóraukast. Fræðileg úrvinnsla á sambúð manns og náttúru, sem vinna má úr t.d. gömlum heimildum, á eftir að verða mikið aðdráttarafl í menningar- og þekkingartengdri ferðaþjónustu. ReykjavíkurAkademían hefur hrint af stað þróunarverkefnum á þessum vettvangi í samstarfi við byggðarlög og fræðastofnanir á landsbyggðinni.

Styrkur á þessum sviðum fer sívaxandi því ungt fólk kemur frá námi með mikla og góða þekkingu sem það vill beita á íslensk viðfangsefni og endurmeta þau í alþjóðlegu ljósi. Með unga fólkinu og öðrum innflytjendum fylgir aukin fjölmennung. Hún býður upp á ný tækifæri en kallar jafnframt á rannsóknir á samspili nýrra menningarstrauma og gróinnar þekkingar.

3. Snertifletir og brúarsmíði

Fjöldmörg alþjóðleg tækifæri bjóðast ef rétt er á haldið. Menningarrannsóknir eru stundaðar í öllum háskólum landsins og menningarstofnunum en einnig í atvinnulífinu, á sviði útgáfu, fjölmiðlunar og menningarmiðlunar. Í alþjóðavæðingu og útrás er lögð æ meiri áhersla á hið „alþjóðlega“ fremur en hið íslenska. Mörg fyrirtæki hafa nú þegar formlega eða óformlega tekið upp ensku sem vinnumál og samanlagt vinna næstum jafn margir útlendingar og Íslendingar fyrir íslensk fyrirtæki. Fyrir mörg fyrirtæki er viss ókostur að vera frá Íslandi og þau kappkosta að vera alþjóðleg fremur en íslensk. Brýnt er að stunda íslenskar rannsóknir á menningararfi og samtímamenningu til mótvægis við þá miklu áherslu sem nú er lögð á útlönd og alþjóðlega ímynd.

Undanfarið hafa hagfræðingar og fleiri sýnt fram á að menningin stendur undir sér. Listir og menningarfræðipækking munu gegna æ veigameira hlutverki í skapandi þekkingarsamfélagi framtíðar og þessir tveir þættir munu tvinnast saman í ríkari mæli. Í samræmi við þessar breytingar er farið að viðurkenna listsköpun sem ígildi rannsóknarframlags víða erlendis og hér á landi við Kennaraháskóla Íslands og Listaháskóla Íslands. Því felast ófyrirséðir möguleikar í skapandi tengingu fræða og listsköpunar.

B. Breyttar þarfir samfélagsins árið 2020

1. Þarfir samfélags

Um aldir breyttist umhverfi mannsins tiltölulega hægt miðað við hinar öru breytingar síðustu tvö hundruð ára – nógu hægt til að hann náði að aðlagast. Umhverfi mannsins hefur breyst ennþá hraðar á allra síðustu áratugum. Þetta er nánasta umhverfi sem snertir vinnu hans í fyrirtækjum eða stofnunum, heimili, tómsundur, þ.e. umhverfi daglegra athafna. Þessar breytingar hafa orðið vegna framfara í upplýsingatækni og á sviði hvers konar sjálfvirkni þar sem gervigreind leikur æ stærra hlutverk. Þær sjást best á því að tölvan er orðin langhelsta vinnu- og tómsundatæki þorra fólks og skipar sífellt stærri sess.

Umræddar breytingar í sjálfvirkni verða sennilega miklu hraðari á næstu árum en þeim síðustu og maðurinn mun eiga æ erfiðara með að bregðast við og aðlagast. Þá er ljóst að tölvar og „vitvélar“ munu leysa manninn af hólmi á sífellt fleiri sviðum.

Maðurinn er iðinn og hann þarf að finna sér nýja iðju í stað þeirrar sem vélar sinna nú; fáir hann ekki að starfa að einhverju versnar bæði andleg líkamleg heilsa hans. Einnig fækkar stöðugt störfum sem reyna líkamlega á manninn sem á hinn bóginn veldur nýjum kyrrsetukvillum sem hafa áhrif til verri andlegrar heilsu.

Hugsæld hefur vaxið ákaflega hratt á Íslandi á sl. tveimur áratugum og gera má ráð fyrir áframhaldandi hugsæld. Á sama tíma höfum við ekki sinnt hugsæld jafn kerfisbundið. Framfarir í tækni og sjálfvirkni skipta engu máli ef okkur líður illa – þegar hugsældin er lítil. Ljóst er að þarfir fólks, t.d. íslensku þjóðarinnar, munu breytast ört og mikilvægt er að bregðast við með sérstöku átaki í rannsóknnum, menntun og samvinnu – til aukinnar hugsældar og þar með lífsgæða þjóðarinnar.

2. Rannsóknargrunnur – ný þekking

Verkefnið er þríþætt:

1. Að sjá fyrir breytingar sem verða á umhverfi mannsins á næstu árum – þetta er stöðug vinna þar sem breytingar kalla á enn aðrar breytingar sem aftur valda því að sífellt þarf að endurmeta stöðuna. Hér þurfa félags- og hugvísindamenn að vinna náið með vísindamönnum í tölvu- og verkfræði, svo og raunvísindum.
2. Vinna þarf að rannsóknum á því sem maðurinn þarf á að halda í staðinn fyrir það sem hann leggur í hendur tækni og sjálfvirkni. Hér þarf að finna það sem gæti komið í staðinn, nokkuð sem er án efa mjög fjölbreytilegt. Þörf er á samvinnu hug-, félags- og heilbrigðisvísindamanna.
3. Þá þarf að finna bestu aðferðir til að hjálpa fólki að nýta tækifærin sem munu spretta af vinnu í öðrum lið hér fyrir ofan. Hér er einnig þörf á samvinnu vísindamanna af ólíkum sviðum – og ólíkra stóraðila sem sýsla með líf fólks.

Taka mætti þessa vinnu skrefinu lengra og leggja sérstaka áherslu á rannsóknir á sviði upplýsingatækni, tungutækni, sjálfvirkni og gervigreindar í samvinnu við hug- og félagsvísindamenn og hafa þannig áhrif á þróun sviðsins, áhrif á þróun umhverfis mannsins.

Eins og sjá má hér fyrir ofan þarf verulega „brúarsmíði“ til þess að vísindamenn í ólíkum greinum nái að vinna saman ásamt öðrum sem þurfa að koma að svo miklum breytingum til að ná markmiðum fyrir framtíðarsýn 2020.

C. Frumkvöðla- og stjórnunarrannsóknir

1. Breytingar í atvinnulífi og þarfir þess

Á undanförunum árum hefur íslenskt atvinnulíf tekið stórstíguum breytingum. Sérstaklega hefur hlutur fjármála- og þjónustufyrirtækja aukist og almennt hafa fyrirtæki stækkað. Einnig er nú algengara að fyrirtæki skili hagnaði og er það að hluta til vegna þess að almenningshlutafélögum hefur fjölgað og hluthafar krefjast þess að fjárfestingar þeirra skili góðum arði. Þessar breytingar í atvinnulífinu hafa kallað á stórauknar rannsóknir á rekstri og stjórnun fyrirtækja. Aukið fjármagn til fjárfestinga hefur einnig orðið til þess að áhugi á frumkvöðlum er meiri hér á landi en áður.

Til að mæta þessum breytingum í atvinnulífi hefur kennsla í rekstri og stjórnun verið eflað víða um land. Til skamms tíma voru þessi fræði einvörðungu kennd í viðskipta- og hagfræðideild og verkfræðideild Háskóla Íslands en á síðustu 20 árum hefur verið sett á laggirnar rekstrar- og stjórnunarnám í Háskólanum á Akureyri, Háskólanum á Bifröst og Háskólanum í Reykjavík. Meistararnám hefur verið stóreflt í viðskipta- og hagfræðideild Háskóla Íslands og sett á stofn í Háskólanum í Bifröst og Háskólanum í Reykjavík og hafin kennsla til embættisprófs í vinnusálfræði við Háskóla Íslands. Loks má nefna að bæði Háskóli Íslands og Háskólinn í Reykjavík bjóða upp á MBA nám. Af þessari upptalningu má sjá að mikill áhugi er á menntun í rekstri og stjórnun og við helstu háskóla landsins starfa fjölmargir fræðimenn á þessu sviði.

Samhliða auknu framboði á námi í rekstri og stjórnun hafa rannsóknir á þessu sviði eflst. Fræðimenn í viðskipta- og hagfræðideild Háskóla Íslands og í Háskólanum á Bifröst hafa rannsakað frumkvöðla og við Háskólann í Reykjavík er starfrækt sérstök rannsóknarmiðstöð í nýsköpunar- og frumkvöðlafræðum. Fræðimenn í viðskipta- og hagfræðideild, félagsvísindadeild og verkfræðideild Háskóla Íslands, viðskiptadeild Háskólans í Reykjavík, viðskiptadeild Háskólans á Akureyri og Háskólanum á Bifröst hafa stundað rannsóknir á stjórnun. Þessar rannsóknir hafa meðal annars beinst að útrás íslenskra fyrirtækja, starfsanda, starfsánægju, mannaráðningum, stofnun og vexti tæknifyrirtækja, tengslum mannauðsstjórnunar og rekstrarárangurs, þjónustuhönnun og blekkingum starfsumsækjenda. Einnig hafa háskólastofnanir eins og Félagsvísindastofnun og Viðskiptafræðistofnun og fyrirtæki eins Capacent og ParX verið með hagnýtar mælingar á þessu sviði fyrir fyrirtækin í landinu.

2. Rannsóknargrunnur – ný þekking

Nokkuð langt er í að umfang rannsókna á rekstri og stjórnun sé til jafns við umfang þessa sviðs í íslensku atvinnulífi. Vöxtur í íslensku atvinnulífi á undanförunum árum hefur fyrst og fremst byggst á mannauði. Aukinn skilningur á þeim þáttum í atvinnulífinu sem stuðla að bættum árangri fyrirtækja og aukinni ánægju starfsmanna er nauðsynlegur til að íslenskt atvinnulíf haldi áfram að dafna.

Af ofangreindri lýsingu má vera ljóst að góður grundvöllur er fyrir að efla rannsóknir á þessu sviði á Íslandi því fyrir hendi er nægilegur fjöldi fræðimanna og stúdenta til að vinna að rannsóknum. Einnig eru til öflug þjónustufyrirtæki sem þurfa á vel þjálfuðu rannsóknarfólki að halda. Aðrar mikilvægar atvinnugreinar á Íslandi eins og sjávarútvegur og landbúnaður hafa sérstaka sjóði til rannsókna á viðkomandi sviðum en enga slíka sjóði er að finna fyrir rekstur og stjórnun. Í þeirri endurskoðun sem nú er unnið að um fjármögnun rannsókna er mikilvægt að þetta svið verði eflt enda allar forsendur fyrir hendi.

Eins og dæmin sýna eru geysimiklir möguleikar í stjórnun og frumkvöðlastarfsemi á Íslandi. Þar er afar mikilvægt að efla rannsóknir á bestu íslensku aðferðum, sem er vissulega styrkur smáþjóðar, og nýta þær rannsóknir til að ná enn lengra til hagsbóta fyrir fyrirtæki, almenning og samfélagið í heild.

D. Rannsóknir á samfélagi, náttúru, umhverfi og menningu

1. Rannsóknargrunnur – ný þekking

Um þessar mundir er að mótast í hinu alþjóðlega fræðasamfélagi ný hugsun og hugtakanotkun með þverfaglegri samþættingu umhverfis, náttúru, menningar og samfélags. Samfara því eiga sér stað rannsóknir á borgarsamfélaginu og hinu manngerða umhverfi. Viðfangsefnið er sambúð manns og náttúru í víðum skilningi og þar mætast rótgrónar greinar á borð við heimspeki, menningarfræði, félagsfræði, sagnfræði, lögfræði, bókmenntafræði, þjóðfræði, guðfræði, mannfræði, menntunarfræði, skipulags- og þróunarfræði, hagfræði, stjórnmálafræði auk ýmissa greina raunvísinda.

Fræðasamfélaginu ber skylda til að tengja fræðaheiminn við félagslegan, menningarlegan og vistfræðilegan raunveruleika. Jafnframt því sem leiða er leitað til að hagnýta margvíslega þekkingu þarf að þroska gagnrýnið og þverfaglegt sjónarhorn í samfélagslegu og menningarlegu samhengi svo þekkingin nýtist til raunverulegra almannaheilla. Um leið þarf að veita bæði þekkingunni og hinu gagnrýna hugarfari inn í almenna samfélagsumræðu.

2. Nýsköpun og hagnýting

Rannsóknir þurfa að endurspegla þjóðfélagsgerðina en einnig samtvinna og finna hliðstæður milli ólíkra sviða, til að styrkja og dýpka þann skilning sem við höfum á íslenskum samtíma. Sérstöðu íslenskrar náttúru og tengsl hennar við menningu okkar ber að veita sérstaka athygli þegar við stöndum frammi fyrir örur og jafnvel varanlegum breytingar, jafnt til að skilja fortíðina sem og auka til að skilning okkar á framtíðarmöguleikum. Menning okkar og einkenni samfélags birtast einnig í manngerðu umhverfi og leita þarf leiða til að takast á við spennu jafnt í jörðu sem í byggingarlist. Breyttar hugmyndir um þjóðerni og vaxandi alheimsvitund eru að brjótast fram og færni þjóðarinnar og verkleg kunnátta breytist og birtist með nýjum hætti. Mikilvægt er að kanna vel annars vegar það sem er dýrmætt og ber að varðveita í sögu landsins og náttúru og hins vegar þá þætti sem eru að koma fram og kristallast, nýtingarmöguleika út frá langtímasjónarmiðum.

3. Snertifletir - brúarsmíði

Rannsóknir í félags- og hugvísindum eru vel til þess fallnar að uppfylla þessar kröfur og tengja saman efnahag, félagsgerð, umhverfi og menningu. Rannsóknir og rannsóknarmenning sinna tvíþættu hlutverki, að greina umhverfið en einnig að taka þátt í sköpun þess og uppbyggingu og hjálpa okkar að skilja þann heim sem við hrærumst í. Frá þessu sjónarhorni mætti líta á rannsóknarvinnu sem þátt í sjálfbærri þróun samfélags og menningar. Smæð samfélagsins er í senn tækifæri og áskorun, hún kallar á vönduð vinnubrögð og víðsýni við að takast á við þau verkefni sem standa okkur nærri. Þetta er okkar helsti styrkur og sérstaða þegar kemur að gildi og ástundun rannsóknarverkefna. Ísland er einstakur vettvangur til að beita þverfaglegri nálgun við slíka rannsóknarvinnu.

